

XX ASRLARDA O'ZBEK SIMFONIK MUSIQASI

Qudratullayeva Ehtiromxon
O'zDSMIFMF "Xalq ijodiyoti"
Professional ta'lim cholg'u
ijrochiligi 3bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Rafiqjon Ahmedov
O'zDSMIFMF katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Quyidagi maqolada O'zbek sinfonik musiqasini XX asrlarda rivojlanishi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Sinfonik, poema, Kompazitor, professional, konsert, Vena, syuita, ohang, janr, rapsodiya, sof, iqtibos, intonatsiya, usul, tebranish, mahalliy.

XX asr davomida O'zbekiston musiqa san'atida xalq musiqasi, an'anaviy kasbiy musiqa rivoji bilan birga yana musiqiy ijodkorlikning "yevropacha" ko'rinishi bo'lgan kompozitorlik sohasi ham jadal sur'atlarda shakllana boshlagan. Bu jarayonda kompozitorlar o'zbek xalq musiqa boyliklariga tayangan holda musiqali drama, opera, balet, simfoniya, kinomusiqa kabi ko'p ovoqli tizimga asoslangan asarlar yaratishga intilganlar. Musiqiy san'atning turlari orasida SIMFONIK MUSIQA eng murakkab janrlar qatoriga kirgan. Tarixdan ma'lumki, professional kompozitorlarning ijodiy izlanishlari tufayli cholg'u musiqaning turli shakl va janrlari avval XVI asrda Italiyada paydo bo'la boshlagan. Kelgusi asrlarda "Sinfonik syuita", "Uvertyura", "Sinfonik poema", "Sinfonik ballada", "Simfoniato", "Rapsodiya" "Simfoniya" va "Cholg'u konsert" nomli atamalar bilan belgilanuvchi cholg'u musiqalar kompozitorlik ijodida shakllangan. Sinfonik musiqaning ommalashishida va turli janrlarini rivojlanish jarayonida "Vena musiqa maktabi" muhim rol o'ynagan. XVIII-XIX asrlarda Korelli, Vivaldi, Gaydn, Bax, Gendel, Motsart, Betxoven, Shubert, Shuman, Paganini, Smetana, Dvorjak, List, Shopen, Grig, Glinka, Borodin, Musorgskiy, Rimskiy-Korsakov, Chaykovskiy kabi ulug' kompozitorlarning yaratgan "Simfoniya", "Cholg'u konsert" va simfonik musiqani boshqa shakllaridagi asarlari jahondagi barcha simfonik orkestrlarning hamda mashhur sozandalarning asosiy repertuarlaridan o'rin olgan.

XX asrda simfonik orkestr va simfonik musiqani barcha janrlari G'arb va Sharq mamlakatlarda ham keng rivojlangan. Shular qatorida O'zbekistonda ham ilk simfonik musiqa XIX asrning oxirlarida kirib kelgan. XX asrning so'nggi choragi o'zbek musiqasida o'zining shiddatli ijodiy jarayonlari va serqirra jihatlari bilan alohida diqqatga sazovordir. Sinfonik musiqaning O'zbekistonda shakllanish rivojlanish jarayoni o'ziga xos uch ijodiy jarayonlardan iboratdir. Birinchi bosqich – bu simfonik

janr, ijrochilik mezonlarining O'zbekistonga kirib kelishi hamda rusiyzabon kompozitorlari tomonidan o'zbek musiqa ohanglari asosida bir qator simfonik janrlarga xos asarlarni yaratilishi bilan bog'liqdir. Ikkinchi bosqich – hamkorlik, milliy kompozitorlik maktabi namoyandalari ijodida simfonik asarlarni turli janrlarida namoyon bo'lishidir. Uchinchi bosqich o'zbek simfonist-kompozitorlarining shakllanishi va jahon andozalariga xos yetuk asarlar yaratilishi bilan bog'liqdir. O'zbek simfonik maktabining ilk namoyandalari rusiyzabon kompozitorlardan iborat bo'lgan. “Samarqand syuitasi” (1930) V.Deshyovov, “O'zbekistonning musiqali manzarasi” (1931) M.Ippolitov-Ivanov, “O'zbekcha rapsodiya” va “Farg'onacha marsh” (1931) V.Zolotaryov “Советский Восток” (1932) S.Vasilenko, birinchi simfoniya (mi minor 1937) G.Mushel kabi kompozitorlar tomonidan yaratilgan asarlar, o'zining milliylik jihatlarni namoyon etgan. Ayniqsa, A.F.Kozlovskiyning 1937-yili yaratgan uch qismli “Lola” simfonik syuitasi, Mushelning uch qismli birinchi simfoniya (e-moll)si va 1939-yilda yaratgan “Ферганский праздник” uverturalari mutaxassislar e'tirofiga sazovor bo'ladi. Ushbu kompozitorlar o'zbek kompozitorlik maktabini shakllantirishda va kompozitorlarning yangi avlodini tarbiyalashda o'ziga xos rahnamolik qilganlar. Natijada 30-yillarning oxiriga kelib M.Ashrafiy, T.Sodiqov, M.Burhonov Sh.Ramazonovlarning kompozitorlik ijodi namoyon bo'la boshlagan.

XX asrning ikkinchi yarmida simfonik musiqa janrida olib borilgan izchil izlanishlar natijasida kompozitorlik ijodiyotida simfonik musiqa yetakchi soha bo'lib qolgan. Kompozitorlar o'z ijodida xalq ommaviy qo'shiq janrlariga nisbatan og'zaki an'anadagi professional musiqa janrlari – maqom va unga uslubdosh rivojlangan cholg'u asarlariga murojaat qilishgan. Simfonik musiqaning kompozitorlar ijodida yetakchi o'ringa ko'tarila borishi jarayonida uning janr doirasi sezilarli kengaydi, uslub jihatidan boyidi. Nafaqat sof simfoniya janri, balki syuita, poema, uvertura, konsert singari simfonik janrlarda ham samarali ijod mahsullari yaratilgan. O'zbekistonda milliy simfonik musiqa janrlari ilk davrdan boshlab serko'lam uslubda va quyidagi ijodiy uslublarga asoslanib yaratilgan:

1. Xalq kuyini o'zgartirmagan holda uni garmoniyalashtirish va cholg'ulashtirish;
2. Xalq kuyini qayta ishlash, ya'ni ayrim o'zgartirishlar tufayli mavzuni rivojlantirish;
3. Xalq kuyini iqtibos sifatida qo'llash va rivojlantirish;
4. Xalq musiqasining intonatsiya, usul, tebranish xususiyatlaridan mukammal foydalanish orqali asar yaratish;
5. Mustaqil ravishda, milliy ruhda, mualliflik-original mavzu asosida simfonik asar yaratish.

Mazkur ijodiy uslublarning barchasini qo'llashda, har bir kompozitor, o'z ijodiy imkoniyatidan kelib chiqib, erkin ravishda asarlar yaratilgan. XX asrning 20-40-yillari O'zbekistonda simfonik musiqa, asosan, rus kompozitorlarining ijodiy faoliyatlarida

bunyodgan keldi va rivojlana boshlagan. Ular mahalliy xalqlarning an'anaviy musiqa merosi xususiyatlarini o'rganib, milliy ruhda simfonik asarlar yaratishda ijodiy izlandilar va ilk bor simfonik musiqani turli shakl va janrlarida asarlar yaratganlar.

V.Uspenskiy, A.Kozlovskiy, G.Mushel va R.M.Glier kabi kompozitorlar yorqin simfonik asarlar bilan XX asr o'zbek musiqasi tarixida yangi sahifa ochib bergandilar. Mahalliy yosh ijodkorlarni tarbiyalab o'zbek zaminida zamonaviy yangicha uslubiy yo'nalishda milliy simfonik asarlarning bunyodga kelishiga zamin yaratildi. 1941-1945-yillari, ikkinchi jahon urushi yillarida ham O'zbekistonda simfonik musiqa rivojlana bordi. Ular jangovar va lirik qo'shiqlar bilan turli mavzularda musiqali sahna asarlari, kamer musiqiy asarlar va simfonik musiqalar yaratdilar: 1941-yili G.Mushel ulug' shoir Alisher Navoiy tavalludining 500 yilligiga bag'ishlab to'rt qismli ikkinchi (f-moll) simfoniyasini yaratdi. Asar qismlarining har birida uning g'oyaviy mazmunini tinglovchilarga ochib berishga yordam beradigan g'azallardan epigraflar keltirilgan. Kompozitor 1942-yili o'zining uchinchi (g-moll) simfoniyasini yaratadi. Ikkinchi jahon urushi yillarida, O'zbekistonda vaqtincha istiqomat qilgan Yu.Tyulin, B.Arapov, M.Shteynberg, V.Voloshinov kabi kompozitorlar ham o'zbek xalq musiqa merosi asosida simfonik asarlar yaratadilar. Xususan: 1942-yili M.O.Shteynberg Komiljon Jabborov va Saidjon Kalonovlar bilan hamkorlikda "Simfoniya-rapsodiya", 1942-yilda "Tohir va Zuhra" uvertyurasi va 1943-yili "Ilgari" nomli Qahramonlik uvertyurasi. V.Voloshinovning "O'zbekcha" nomli syuitasi, M.Ashrafiyning 1942-yilda yaratilgan birinchi – "Qahramonlik" va 1944-yilda ikkinchi – "G'oliblarga shon-sharaf" nomli simfoniyalari ijod etiladi. XX asrning 20-40-yillarida respublikamizda simfonik musiqani rivojlantirishida K.Abdullayev, M.Ashrafiy, M.Burhonov, T.Sodiqov, Sh.Ramazonov, G'.Qodirov, I.Hamrayev, M.Leviyev, S.Yudakov, S.Boboyev kabi iste'dodli kompozitorlar ham o'zlarining ilk simfonik asarlarini yaratishga muvassar bo'ladilar. XX asrning 50-60-yillarida zamonaviy o'zbek kompozitorlarining safiga, Ikrom Akbarov, Fattoxh Nazarov, Doni Zokirov, Abdurahim Muhammedov, Hamid Rahimov, Dadaali Soatqulov, Rashid Hamroyev, To'lqin Qurbonov, Sayfi Jalil, Sulton Hayitboev, Matniyoz Yusupov, Enmark Salixov, Aleksandr Berlin, Sovet Varelas, Feliks Yanov- Yanovskiy, Shoxida Shoimardonova, Dilorom Saidaminova, Zumrad To'ychiyeva, Rumil Vildanov, Albert Malaxov, Vladimir Milov kabi iste'dodli yosh kompozitorlar qo'shildilar. XX asr 70–80-yillar o'zbek simfonik musiqa ijodida yangi nomlar va asarlar yaratilishi bilan bog'liqdir. Bu uchinchi bosqich davrida keksa va o'rta bo'g'inga mansub kompozitorlar safiga yuqorida zikr etilgan kompozitorlarning uchinchi va to'rtinchi avlodlari qo'shila boshladi: Mirsodiq Tojiyev, Mirhalil Mahmudov, Ulug'bek Musayev, Sobir Karimxo'jayev, Nadim Norxo'jayev, Najimiddin Muhameddinov, Rustam Abdullayev, Mustafu Bafoyev, Habibulla Rahimov, Gaip Jemisanov, Dilorom Omonnulayeva, Qurbonboy Zaretdinov, Anvar Ergashev, Avaz Mansurov, Abdusaid Nabiev, Nuriddin G'iyosov, Muhammad

Otajonov, Qahramonjon Rahimov kabi kompozitorlar o'zbek simfonik musiqasining rivojlanish jarayoniga dadil qadam tashlab kirib kelganlar. Ushbu davr kompozitorlari ham professional musiqa yo'nalishlarida munosib ijod qilganlar. O'zbek simfonik musiqa ijodiyotini jahonga olib chiqqanlar, yangi asarlar bilan boyitganlar. O'zbekiston kompozitorlari ijodida zamonga xos talablar doimo o'zining munosib javobini olgan. Bu esa o'z o'rnida kompozitorlarning ijodida turli janr va musiqiy yo'nalishlarda yaratilgan rang-barang asarlarda o'z ifodasini topgan. Simfonik janrlar ham ushbu talabdan chetda qolmasdan O'zbekiston kompozitorlarining diqqat markazidadir. XX asr o'rtasidan boshlab hozirgi davrgacha yaratilgan ushbu janrdagi asarlar badiiy jihatdan turli ahamiyatga ega bo'lsada, kompozitorlik maktabining rivojlanishiga o'zining salmoqli hissasini qo'shgan.

Xulosa qilib aytish joizki, XX asrning 50-80-yillarda O'zbekiston kompozitorlarining ijodiy faoliyatlarida simfonik syuita janri keng ravishda rivojlandi. Kompozitorlar ushbu janrda asarlar yaratishda turli ijodiy uslublardan foydalandilar. Professionallik mahoratlari o'sdi, mualliflik tematizmini rivojlantirish jarayoni mukammal ravishda ravnaq topgan. Orkestrning fakturasini murakkablashtirish tufayli asarni milliylik ruhi va sadolanish taassurotlarini boyitishga harakat qilganlar va buning uddasidan chiqqanlar.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Yanov Yanovskaya N., "Uzbekskaya simfonicheskaya muzika", T., 1979.
2. Ibrohimov O.A., Xudoyev G'.M "Musiqqa tarixi", T., 2018.
3. Trigulov A.X., "Xorijiy musiqa adabiyoti", T., 2019.
4. Yuldasheva N., Raxmatova N., "O'zbek musiqa adabiyoti", T., "IQTISOD-MOLIYA" 2016.